

Om bilders potensial i samfunnsforskning

Trond Waage
førsteamanuensis
Visuelle Kulturstudier
Institutt for Social Antropologi
Det Samfunnsvitenskapelige Fakultet
Universitetet i Tromsø
twaage@sv.uit.no

Abstract

This article argues that social researchers should develop their skills to use photography and film in analyses of culture and social organization. The main point is that many researchers will benefit from using visual material, produced by themselves or by others, in the research process. One potential use of the visual material is as means for dialogue with those studied in order to develop accounts, descriptions and analyses based on their experiences. The article draws on trends in the field of visual anthropology, and it comments on the articles included in this theme issue in *Sosiologi idag* on visual sociology.

Keywords: Visual Anthropology, photo based dialogue, visual tools, explicit interpretation process

Det visuelle i antropologien

Det slås fast i innledningen av dette nummeret at det har skjedd mye innenfor den delen av samfunnsvitenskapen som er opptatt av det visuelle det siste ti-året. Det er riktig. For å forstå "det visuelle" plass innenfor samfunnsfa-

gene kan det være nyttig å ha et noe lenger tidsperspektiv om en skal få grep om beveggrunnene for å bruke visuelt materiale i samfunnsfaglig analyse.

Da filmkamera kom på slutten av 1800-tallet var det store forhåpninger knyttet til dette unike verktøyet som konkret og direkte kunne samle inn informasjon om materiell kultur, om væremåter, ritualer etc. *The film camera will be for anthropology what the telescope has been for astrology*, ble det sagt (MacDougall 1998). Slik gikk det ikke. I alle fall ikke i første omgang. Riktignok var det flere store antropologiske ekspedisjoner rundt forrige århundreskifte som hadde med filmkamera som vitenskapelig utstyr.

Gregory Bateson og Margaret Mead var tidlige ute, de filmet foreldre-barn relasjoner i sin forskning på sosialiseringprosesser på Bali på 1920 tallet. Gjennom å studere opptakene om igjen, kunne de analysere i detalj de ulike typer impulser som ligger i en samhandlingsprosess mellom mor og barn (ømhhet, nærhet, sanksjoner etc).

Gregory Bateson var også en ivrig fotograf og i hans monografi *Naven* (1936) er det mange fotografier. Disse er fulgt av forfatterens utfyllende forklaring og forklaring av hva det er vi ser. På et av bildene ser vi en mann bære et barn på sine skuldrene på veg mot skogen. I teksten blir vi forklart at dette er de første steg inn i et overgangsritual (Plate V). Gjennom bildene blir vi presentert for ulike kategorier mennesker, deres gjøremål og forklart deres posisjoner i et sosialt system. Bildene har i Batesons tekst en klar funksjon, de bidrar med en informasjon som er viktig for analyse; hvordan folk ser ut/kler seg, om materiell kultur, og samhandlingsarenaer, aktiviteter og informasjon om hvilke typer situasjoner som ligger til grunn for analysen. Bildene fungerer som et konkret bindeledd mellom latmul-folket og leseren.

Evans-Prichard, en annen av datidens berømte antropologer, har også mange fotografier i sin monografi *The Nuer* (1940). Men hos Evans-Prichard er det ikke så klart hvilken funksjon bildene har. Et av bildene er av den kjente *leopardskinn sjefen*. På bildet ser vi en mann som står på ei vid gresslette med et leopardskinn over skuldrene. Et annet bilde er av to unge menn der den ene hjelper den andre å feste et halsesmykke lagd av en type hår. De smiler. Et tredje bilde er av en ung gutt som samler kukaker. Han virker ivrig. Flere av bildene er fine og talende, men når en leser teksten kan en undres hvorfor Evans-Prichard inkluderer dem. I teksten presenterer Evans-Prichard oss for personer av den etniske kategorien Nuer, mens bildene først og fremst presenterer oss for kategorien mann og gutt. I bildene vises hva de holder på med, de viser glede og vi ser det landskap og den arena de er en del av. Det er ing-

enting som sier "Nuer" til oss i noen av disse bildene! Spørsmålet som blir naturlig å stille når en ser bildene er: hvorfor er Evans-Pritchard så opptatt av etnisitet? Og for hvem er etnisitet relevant? I Evans-Pritchards arbeid har fotografiene rolle som suvenirer (Sontag 1973), for Bateson som en forutsetning for analysen.

Etter andre verdenskrig var fotografier nærmest fraværende innen sosialantropologien lenge, mens visuell antropologi utviklet seg til et lite men dynamisk bindestreks-fag. MacDougall (1998) hevder at hovedgrunnen til at visuelt materiale ble uglesett var at nå måtte antropologer konkurrere med journalister om å fortelle fra "eksotiske" kulturer. Fotografi og film ble assosiert med lettvinne beskrivelser som virket stereotypiserende og eksotiserende.

Fredrik Barth skrev en artikkel som het "*Hva skal man med kamera i felten*" (1981b). Der hevder han at kamera bare er i vegen for et godt feltarbeid og at de som fotograferes ikke lever autentiske liv foran et kamera. Hvem som helst kan ta et bilde, men ikke alle kan gjøre feltarbeid. Et kamera i felten bidrar til avstand mellom forskeren og hennes informanter, hevder han.

Senere er nettopp avstanden mellom forsker og informant pekt på som et utstrakt problem i både samfunnsfaglig og humanistisk forskning mer generelt. Orientalismedebatten (Fanon ([1952] 1986), Said (1979), Bhabha (1999)) og representasjonskrisen (Writing Culture debatten (Marcus og Fisher (1986), Marcus and Clifford (1986)) førte til en større debatt om kunnskapsproduksjon innen de fortolkende samfunnsfagene. Det ble stilt spørsmål til selve validiteten ved den vitenskaplige kunnskapsproduksjonen. En hovedkritikk var at forskere var blinde på sin egen sosiale, faglige og historiske posisjon, noe som igjen hadde innflytelse på analysen (jmf. Evans-Pritchard over). Appadurai (1986) påpekte hvordan det er umulig å gjøre karriere innenfor akademien om en jobber med India uten å bruke kastesystemet som analytisk inntak¹. Slike analytiske føringer influerer selvsagt hva en ser som forsker, som igjen legger bånd på beskrivelsene. Stoller (1989) var av de som gikk lengst i sin kritikk; han mente at fag som antropologien hadde mistet sitt adelsmerke, de erfaringsnære fyldige beskrivelsene var blitt borte i teoretiserende og smakløse analyser.

Konstateringen av at samfunnsforskeren alltid er posisjonert og situert førte til en revitalisering og økt vektlegging av den etnografiske beskrivelse som selve grunnlaget for analyse (Knauff 1996, MacDougall 1998). En må la empirien få tale og dermed var det viktig å finne et språk for beskrivelse (Stoller 1989, Abu-Lughod 1991, Amadiume 1997). Det kom også (ny)utgivelser

av metodebøker som la vekt på hvordan feltarbeidet kunne operasjonaliseres i konkrete gjøremål (Spradly 1980, Spradly og MaCcurdy 1973, 2005). Det ble lagt vekt på konkrete og nære beskrivelser. Mange av de samme argumentene som gjorde filmkamera til det som skulle vitalisere antropologien (som astrologiens teleskop), hundre år tidligere, kom tilbake.

Visuelle verktøy blir nå brukt som en strategi for å gripe konkrete gjøremål aktører utøver i samhandlingssituasjoner over tid, for å utvikle dialoger mellom forskere og informanter og ikke minst for at publikum skal få en konkret og direkte opplevelse av feltet (Arntsen og Holtedahl 2005). Visuelle arbeidsteknikker passer for eksempel godt i situasjonsanalyse slik Goffman har beskrevet den og for få grep om hvordan aktører definerer sosiale situasjoner slik Barth (1981a) foreslår det. Grunnen er enkel: bilder/film tas av aktører som utfører aktiviteter på sosiale arenaer.

Det visuelle som verktøy i fortolkende vitenskap

Dette temanummeret av Sosiologi i dag har artikler som benytter visuelt materiale i sin analyse på forskjellige måter. Rasmussen nærmer seg sitt arbeid på handikappede barns hverdagsliv med en etnografisk ambisjon om den fyldige beskrivelse. Bildene han tar som "feltnotater" skal hjelpe han med å komme så tett på barna han forsker på som mulig. Han skriver: *I kombination med de skrevne feltnoter... får projektets materiale en anden fylde og kvalitet, end hvis jeg alene havde lavet skrevne noter.* Men som han påpeker; det prinsipielle spørsmål er om han får et mer kvalifisert grep om Sebastians (informanten) hverdagsliv enn han ellers ville fått. Han spør om bildene kan bidra til å korrigere den forforståelse leseren hadde med seg. Et annet, og like relevant spørsmål, er om bildene bidrar til å korrigere forskerens forforståelse.

Rasmussens hverdagslivsstudier har som målsetning å gripe de følelser, stemninger og verdsettinger som ligger i dagliglivets ulike gjøremål. Unge med Downs Syndrom har andre ferdigheter når det gjelder kommunikasjon enn vi som ikke har kromosom feil. Jeg vil her forsøke med et eksempel å vise hvordan Rasmussen kunne jobbet videre med sine case.

I mitt eget arbeid blant arbeidsledig ungdom av ulik etnisk opprinnelse i en by i Nord-Kamerun har jeg stått ovenfor problemer med å forstå hvorfor de gjør det de gjør (Waage 2003). Utfordringen består i å få til en konstruktiv dialog med personer som har helt andre kommunikative ferdigheter og verdier enn en selv. De muslimske

mennene svarte høflig på alle mine spørsmål. Snart hadde jeg en fin oversikt over deres familiehistorie, etniske bakgrunn, skolehistorie, forståelse av islam osv. Jeg kjente deres bakgrunn. Men samtidig forsto jeg ikke hvorfor de levde slik de gjorde. De brukte i all hovedsak dagene til å sitte på et gatehjørne i nabolaget der de var vokst opp, hvor de pratet om livet og drømmene sine, uten å gjøre noe... Mine spørsmål strakk ikke til for å få informasjon som brakte meg videre. Og de gjentatte *pourquoi?* (hvorfor gjør du sånn og sånn?) brakte meg ikke videre. Jeg var frustrert fordi jeg forsto at jeg ikke forsto mye om verdsettinger og holdninger – hva som gav livet mening. Ikke før jeg ble enig med dem om at jeg skulle portrettere dem. Når jeg fotograferte ville de vise meg ting. Når jeg tok bilder av andre unge menn som ”bare satt” ble de rasende når jeg forklarte at det var fordi disse mennene var eksempler på det samme livet som de levde. Når jeg ville at de skulle sitte i det fine lyset, ble de igjen sinte, for sånne som dem satt aldri på det stedet. Og når jeg senere kunne vise dem bildene kunne jeg observere gleden de viste ved å se enkelte bilder. For meg fungerte fotografiet (som praksis og objekt) til endring fra en stivnet intervjusituasjon til en emosjonelt preget dialog. Endelig fikk jeg et inntak som gjorde at jeg gradvis forsto disse mennenes egne oppfatninger og meninger. Deres respons på de bilder jeg tok og det engasjement de følte når jeg gikk fra abstrakte spørsmål til konkrete bilder ble avgjørende for mine analyser (Waage 2002, 2006).

Rasmussen har (som Bateson) valgt ut bilder fra situasjoner han har funnet er viktige i sine informanternes liv. Basert på kjennskap til informantens utrykk, væremåte og handlingsmønster i de situasjoner som er representert i bildene viser han gjennom tekst og bilder oss som lesere hva han leser inn i den situasjon bildet er tatt. Hva vi kan spørre oss om er om det ikke her er potensial til å gå lenger i analysen, om ikke forskeren sammen med Sebastian, lærere og medelever, kunne forsøke å tolke bildene. Ved å få ulike aktører sine oppfatninger av hva bildene viste, ville han hatt mulighet til å få fruktbare innspill til hvordan situasjonene oppfattes og dermed til multi-sited analyse. Denne operasjonen ville også være en måte å dra informantene inn i forskningsprosjektet og slik øke prosjektets legitimitet.

Bildenes tvetydighet

I undervisning av masterstudenter i visuelle kulturstudier lar vi studentene jobbe i krysskulturelle par². I billedanalyse av egne og andres bilder kommer det fram hvor forskjellig ulike aktører kan tolke en situasjon, og hvor for-

skjellig de kan tolke et bilde. Et eksempel er bildet av ei bygate hvor vi ser vi flere personer som går i ulike retninger. En kvinne med langt flagrende hår er løpende på veg vekk fra kamera nedover gata. Kvinnens kroppsholdning står i kontrast til de andre som er ute i gata denne dagen. Hun strekker armene opp og fram. Dette tolker studenten fra Sør-Asia som "redsel og flukt". Studenten fra Tromsø kjente stedet hvor bildet var tatt. I enden av gata, som jenta løper mot, står det biler oppstilt med sjåfører i. Det er bilene til unge menn som er ute for "å lode" (for å se og bli sett). Denne studentens fortolkning var at den løpende jenta skulle treffe kjæresten sin i en av bilene. For henne viste bildet "forelskelse". Begge hadde rasjonelle, forståelige fortolkninger av bildet. Poenget her er at vi ikke kan vite hva jentas løp med armene opp i lufta betyr, uten å høre med henne selv om hvorfor hun sprang. Denne samtalen er en forutsetning for å kunne gå videre i fortolkningen. Denne jobben er avgjørende for ikke bare å bekrefte egne oppfatninger.

Dahlberg forsker på de tolkningsprosesser som ligger til grunn for at *Näringslivets etiska råd mot könsdiskriminerande reklam* (ERK) bestemmer om et bilde/en reklame virker kjønnsdiskriminerende. ERK har som formål å forhindre at upassende bilder publiseres etter et sett med kriterier (om bildene er sexfikserte, kjønnsdiskriminerende etc). Dahlberg har valgt ut en rekke bilder som har blitt behandlet av ERK og som intervjuobjektene hennes har vært med å diskutere. Ved å bruke denne metoden får Dahlberg fram argumentasjonen og verdsettingene som ligger bak for å kategorisere reklamekampanjer som uetiske eller etisk forsvarlige. I diskusjonen kommer kompleksiteten av mulige argumenter for å definere hva som feks. er krenkende framstilling av en kvinne. Hvor går grensene for at et bilde av en lettkledd kvinne gir uttrykk for at hun "bjuder ut sig"?

Som det kommer fram i artikkelen henger tolkningen av budskapet sammen med fortolkerens ståsted; kjønn, erfaringer, og opplevelse av kvalitet ved bildet (som fotografi) og hvordan selvpresentasjonen til aktørene på bildet (sund själsäkerhet vs sexuell pose).

Tolkning av en sosial situasjon avhenger av ståsted, om du er forsker, løper ned ei gate, sitter på bussen på veg fra skolen, sitter på et gatehjørne i Afrika, vurderer om reklame er kjønnsdiskriminerende osv. Ditt ståsted spiller på samme måte inn ved billedanalyse. Evnen til å gjøre observasjoner av konkrete tegn om til meningskjeder er kulturelt/sosialt distribuert. Dahlberg viser oss her noe av kompleksiteten som ligger til grunn for billedanalyse.

Informant som samarbeidspartner

Kvalitativ samfunnsforskning blant ungdom er tidkrevende og ofte komplisert. Derfor er det mange grunner til å være kreativ med hensyn til valg av metode. Sparrman har funnet en måte å engasjere ungdommene med i et forskningsprosjekt; ved å dele ut engangskamera. Oppgaven de får er å ta bilder/lage billeserier hvor de lar seg inspirere av filmen *"Lilja 4 ever"* om den øst-europeiske ungjenta som lever som prostituert i Sverige.

Spørsmålet mitt til Sparrman blir hvordan hun sikrer seg at hennes fortolkninger av bildene er samsvarende med fotografiene. Hun skriver blant annet om bildet av rosen som ligger på en stabel klær, at det viser *"det levande i det fortrykte"*. Det skal ikke mye fantasi og innlevelse til for å se at en svært annerledes fortolkning er mulig. Kan det være en lykkelig slutt på Liljas jævlige livssituasjon? Ei rose er et utbredt vestlig symbol for forelskelse/kjærlighet. Har den forelskede beiler kledd av seg? Likeledes trenger ikke et fotografi av et vindu å uttrykke innestengthet. Når etablerte konvensjoner for fotografi brytes, ved for eksempel uortodoks innramming av objektet (bilde 18), så åpnes også muligheten til fortolkningsrom (se Sontag 1973).

Om Sparman hadde valgt å diskutere bildene/seriene med ungdommene, ville et annet prosjekt være mulig: Hun ville kunnet oppdage hvordan de unge utvikler evner til å uttrykke mening ved hjelp av bilder og derigjennom kunne hun studert hvordan filmens budskap og narrative grep hadde motivert ungdommenes egne fortellinger/uttrykk. Uttrykksmåter og mening henger sammen. Fortolkningene blir til i rommet mellom ungdommenes bilder og forskeres fortolkende blikk, begge avhengig av ståsted. I dette eksemplet er ikke disse mulighetene utforsket.

Oppsummering

Kunnskapen ligger ikke i bildene (alene), men i den relasjonen som oppstår mellom fotograf, de/det avbildede og leser/seer. I denne måten å jobbe med bilder ligger et inkluderende perspektiv på forskning, som kan bidra til å åpne dialoger mellom forskere og informanter og som inkluderer mottakeren i oppdagelsesprosessene som fortolkende forskning er (Waage 2002).

MacDougall (1998) hevder at en viktig egenskap ved fotografiet er at det plasserer mennesket konkret i deres verden. Det konkrete er et viktig aspekt

ved den fyldige beskrivelsen. Dette er en erkjennelse jeg mener det er viktig å bringe med seg inn i diskusjonen om hvor vi går fra observasjon til analyse. Hva gjør forskningen med de relasjonene det forskes på, må vi spørre oss om. Fra eksemplene i denne teksten må vi spørre oss: hvorfor "hopper" Evans-Pritchard fra kategorien ung mann (med giraffhår-smykke) til kategorien etnisk gruppe? Hvorfor "hopper" Rasmusen fra skolebussen til sosialt frirom? Hvorfor "hopper" Sparrman fra rose på klær til "det livgivende i det forrykte"? Hvorfor "hopper" noen deltagere til *sund självsäkerhet* mens andre "hopper" til et *sexuell pose* når de ser et bilde?

Jeg tviler ikke på at analysene til noen av disse forskerne er fornuftige og holder vann. Men ingen av dem gjør koblingene mellom det de ser og fortolkningsprosessen eksplisitt i analysen. Disse avgjørende analytiske skritt tas ikke med, noe som har innvirkning på troverdigheten i representasjonene. I beskrivelsen av selve fortolkningsprosessen synliggjøres sammenhengene og dermed forskningens autoritet. Fotografi og ikke minst film har et enormt potensial til å bidra til å tydeliggjøre fortolkningsprosessen og på den måten bidra til mer tillitsvekkende tekster.

Noter

1. Tilsvarende har det vært påstått at en kan ikke jobbe i Middelhavsområdet uten å være opptatt av ære-skam dikotomien (Abu-Lughod 1991). Mange vil hevde at det ikke godtas å jobbe i Finnmark uten å være opptatt av etnisitet.
2. 50% av våre studenter kommer fra Norden og 50% fra Afrika/Asia.

Referanser

- Abu-Lughod, L.(1991) "Writing against Culture". S. 137-162 i Richard G. Fox (red.) *Recapturing Anthropology. Working in the present*. Santa Fe: School of American Research Press
- Amadiume, I. (1997) *Re-inventing Africa. Matriarchy, religion and culture*. London & New York: Zed Books Ltd
- Appudurai, A. (1986) *The Social life of things: Commodities in cultural perspective*. Cambridge: Cambridge University Press
- Arntsen, Bjørn; Høltedahl, Lisbet (2005) "Visualizing Situatedness. The Role of the Audience/Reader in Knowledge Production" s. 67-83 I: E. Engelstad

- og S. Gerrard (red.) *Challenging Situatedness: Gender, Culture and the Production of Knowledge*. Delft: Eburon Academic Publishers
- Barth, F. (1981a) *Process and Form in Social Life. Selected Essays of Fredrik Barth*, London: Routledge & Kegan Paul
- Barth, F. (1981b) "Hva skal vi med kamera i felten?" *Antropolognytt*. Oslo
- Bateson, G. ([1936] 1958) *Naven*. Stanford: Stanford University Press
- Bhabha, H. (1999) "The other question: the stereotype and colonial discourse," s. 370-378 i J. Evans and S. Hall (red) London: SAGE Publications
- Evans-Prichard, E. (1940) *The Nuer. A description of the modes of livelihood and political institutions of a Nilotic people*. Oxford: Oxford University Press
- Fanon, F. ([1952] 1986) *Black Skin, White Masks*. London: Pluto Classic
- Goffman, E. (1959) *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Doubleday
- Knauff, B. (1996) *Genealogies for the Present in Cultural Anthropology*. New York: Routledge
- MacDougall, D. (1998) *Transcultural Cinema*. Edited and with an introduction by Lucien Taylor. Princeton: Princeton University Press
- Marcus, G og Clifford, C. (1986) *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. London: University of California Press
- Marcus, G og Fisher, M (1986) *Anthropology as Cultural Critique, An Experimental Moment in the History of Human Sciences*, Chicago: Chicago University Press
- Said, Edward (1979) *Orientalism*. New York: Vintage Books
- Sontag, Susan (1973) *On Photography*. New York: Delta
- Spradley, J. (1980) *Participant Observation*. New York: Holt, Rinehart and Winston
- Spradley, J og McCurdy, D. (2005). *Conformity and Conflict: Readings in Cultural Anthropology*, Boston: Allyn & Bacon
- Stoller, P. (1989) *The Taste of Ethnographic Things. The Senses in Anthropology*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press
- Waage, Trond: (2002) "Chez Nous on se Débrouille" *Om håndtering av uforutsigbarhet. Fortellinger fra syv ungdomsmiljøer i den polyetniske byen Ngaoundéré i Nord Kamerun*. Avhandling for graden Doctor Rerum Politicarum. Visuell Antropologi, Insitutt for Socialantropologi. Universitetet i Tromsø, Norge
- Trond Waage (2003) "Struggle for a Living". Photo documentary 29 min.

DVD. University of Tromsø, Norway

Trond Waage (2006) *Coping with Unpredictability: "Preparing for life" in Ngaoundéré, Cameroon*, in *Navigation Youth Generation Adulthood. Social Becoming in an African Context*, I C. Christiansen, M. Utas and H. Vigh. Nordiska Afrikainstitutet, Uppsala

Sammendrag

Denne teksten argumenterer for hvorfor samfunnsforskere bør utvikle sine ferdigheter som fotografer og bli flinkere til å bruke fotografi og film i sine analyser av kultur og sosial organisering. Hovedbudskapet er at for mange forskere vil et bevisst forhold til visuelt materiale (egenprodusert eller ikke) kunne bidra til forskningsprosessen på en konstruktiv måte. Potensialet ligger blant annet i å bruke bilder/film som grunnlag for dialog med de aktørene det forskes på for å utvikle erfaringsnære beskrivelser som grunnlag for analyse og formidling. Artikkelen er bygd opp rundt noen utviklingslinjer innenfor fagfeltet visuell antropologi før den går over til å kommentere noen aspekter ved artiklene i dette nummeret av Sosiologi i dag.